

The Pathology of Researches Concerning Persian Language and Literature in the Realm of Poetic Emotion

Tariq Zakir^{*}, Sayed Ismaeil Ghafelebashi^{**}

Ghorban Valiei^{***}

Abstract

Emotion is one of the main drivers of the formation of works of art, especially poetry. Therefore, through history, scholars have emphasized the role of element of emotion in poetry. Lately, some works have been done in the field of emotional research in the field of Persian literature. In all these researches, the researchers have done research without paying attention to the fact that emotion is one of the basic discussions of psychological science. Not paying attention to psychological knowledge and relying on non-scientific beliefs about emotion has caused great gap to these researches. Psychologists have done a lot of research on the nature and types of emotion, and it is considered important to use these researches in the deep understanding of emotion. The present study has analyzed the flow of emotional research in the field of Persian literature, especially university research, using a descriptive-analytical method. On emotion, without consideration to theory, lacking scientific methodology, relying on the apparent meaning of words, incorrect choice of title, incompatibility of the title with the content, content similarity of the sub-titles and generalization are considered to be the major gap of these researches.

Keywords: Pathology, Psychology, Poetry, Emotion.

^{*} Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Nangarhar University, Jalalabad, Afghanistan (Corresponding Author), Tariq.zakir@yahoo.com

^{**} Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran, Mghafelebashi@yahoo.com

^{***} Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Zanjan University, Zanjan, Iran, Valy.qorban@znu.ac.ir

Date received: 19/11/2022, Date of acceptance: 08/05/2023

Introduction

Emotion is one of the main drivers of the formation of works of art in particular. Poets always express their aroused emotions as a result of encountering social and internal phenomena and events in the form of poetry. Scholars have emphasized the value of emotions in writing poetry and have considered emotion as the fundamental element of poetry to the extent that Shafii Kodkani considered emotionless poetry to be dead and soulless poetry. Considering the value of emotions, scholars of the past have paid attention to the element of emotion in their studies of poetry. Since its inception, the study of emotions has suffered many harms; Because researchers have done research in this field with incorrect assumptions and without paying attention to psychological knowledge, which has caused great damage to the flow of emotional research. Lately, many dissertations have been devoted to the study of emotion and its types in poets' poetry; but the researchers, regardless of the fact that emotion is one of the fundamental discussions of psychology, have done emotional analysis of the poem, which has caused a lot of damage to these researches and the researchers cannot accept the scientific results. have been achieved. Therefore, it is necessary to use methods appropriate to the subject and psychological knowledge because emotion is one of the basic discussions of psychologists' knowledge and psychologists have studied human emotions in its broad form. The present research has been done to identify the pathology of the flow of emotional research, especially theses. In addition, recently, in order to identify the types of emotions, the theory of "fundamental emotions" by Robert Plachik has been proposed as one of the strategies for researching the emotions of poetry. This research was done according to the following questions:

1. Which problems emotional research face in literature?
2. What methods can be used to improve emotional research?

Materials and Method

The present article has analyzed the thesis written in the field of emotional research in a descriptive analytical way. In this research, most of the dissertations written in this field of investigation and its major harms are identified and ranked according to the evidence, and finally, the theory of "fundamental emotions" by Robert Plachik, having more emotional variations, is the best model for research. The emotional features of the poem are suggested.

Discussion and Result

In Persian literature, thesis and articles have been written in the field of emotional analysis of some poets' poems. This research has suffered serious pathology due to the esoteric nature and unclear boundaries of emotions and the use of non-scientific theories and divisions. First, none of these researches are theory-oriented and methodical; Because this research was done based on previous works or incorrect assumptions of researchers who did not have a proper understanding of emotion. In most of these researches, emotions are divided into individual, social and human, this classification has caused researchers to mention all human and social content as emotions and forget the important emotions. As a result, it can be said that it was not theory oriented, lack of scientific methodology, wrong understanding of emotion and its types, judgment on the apparent meaning of words, wrong choice of titles, mismatch of title and content, similarity of contents of different titles and Generalization is one of the great harms that threatens these researches.

Conclusion

Emotion is one of the most important characteristics of human beings. It emerges in response to both external and internal events and manifests itself in various forms through speech, behavior, movements, and facial expressions. Since emotion is an intensely internal and subjective phenomenon, understanding it is a difficult task and has consistently presented researchers with numerous challenges. Emotion is a significant subject within the field of psychology, and psychologists have conducted extensive research in this area. However, most of these studies are based on individuals' speech, behavior, movements, and outward facial expressions. On the other hand, literature, especially poetry is the product of the intense and powerful feelings and emotions of poets, reflected through poetic expression. Scholars have emphasized the value of emotions in poetry and have regarded emotion as one of its fundamental elements. Indeed, Mohammad Reza Shafiei Kadkani considers emotionless poetry to be lifeless and devoid of spirit. Therefore, the emotional analysis of poetry is considered an important scholarly endeavor.

In Persian literature, several thesis and articles have been written on the emotional analysis of the works of certain poets. However, due to the inherently subjective nature of emotions, the indistinct boundaries between different emotions, and the reliance on non-scientific theories and classifications, these studies have

encountered serious methodological problems. First, none of these studies is theory driven or methodologically systematic, as they are generally based on previous works or on researchers' inaccurate assumptions stemming from an insufficient understanding of emotion. In most of these studies, emotions have been categorized as individual, social, and human emotions. Such a classification has led researchers to include almost all human and social issues under the category of emotions while neglecting many important emotional states. As a result, it can be argued that the absence of a theoretical framework, lack of scientific methodology, misunderstanding of emotions and their types, judgments based solely on the surface meanings of words, inappropriate title selection, inconsistency between titles and content, overlap among different thematic categories, and excessive generalization are among the major weaknesses threatening the validity of these studies.

Bibliography

- Aghakhani, Elahe, (2013), "Study of Affection in the Poems of Mahdi Akhwan Sales", Master's Thesis, Ilam University. [In Persian]
- Aghahi, Kobri, (2016), "Elements of emotion and feeling and imagery in lyrics beauty Biddel Dehlavi and Mohammad Hossein Shahryar", Master's thesis, Islamic Azad University, Khalkhal branch. [In Persian]
- Ibn Sina, (2014), poetic treatises of Muslim philosophers (Farabi, Ibn Sina, Baghdadi, Ibn Rushd and Khwaja Nasir), translation, introduction, annotations and compilation of lists: Seyed Mehdi Zarkani and Mohammad Hassan Hasanzadeh Neiri, Tehran: Sokhon Publications. [In Persian]
- Plato; (1995), Republic, translated by Fawad Rouhani, Tehran: Elmi O Farhangi Publication. [In Persian]
- Bazari, Hajjareh, (2014), "The study of emotion and music in Shapur Tehrani's poetry", Master's thesis, University of Sistan and Baluchistan. [In Persian]
- Parsa, Mohammad, (1997), Psychology of motivation and excitement, Tehran: Sokhn. [In Persian]
- Plachik, Robert, (1996), Emotions: facts, theories and a new model, translated by Mahmoud Ramzanzadeh, 4th edition, Mashhad: Astan Qods Razavi Publication. [In Persian]
- Pournamdarian, Taghi, (2002), Safar dar meh: A Reflection on Ahmad Shamlou's Poetry, Tehran: Negah Publication. [In Persian]
- Pournamdarian, Taghi, (2007), "Literary genres in Persian poetry", Qom University Faculty of Literature and Humanities Magazine, first year, number 3, pp. 22-7. [In Persian]
- Turner, Jonathan H., (2018), Problem of Emotions in Social, translated by Mohammad Reza Hosseini with an introduction by Nematullah Fazli, Tehran: Elmi O Farhangi Publication. [In Persian]

229 Abstract

- Taqvavi Asl, Sediqhah, (2011), "The study of imagination, Music and Emotion in Fereidon Tvalloly poetry", Master's thesis, University of Sistan and Baluchistan. [In Persian]
- Jahani, Azra, (2014), "Thought and emotions Shahriar's Poetry", Master's Thesis, Shahid Madani University of Azerbaijan. [In Persian]
- Choulaki, Batol, (2017), "The Study of emotion in Sohrab Sepehari's poems"; Master's thesis, Payam Noor University. [In Persian]
- Dezvare, Mona, (2018), "Relationship of emotion, language and imagination in Sohrab's Lyrics", Master's thesis, Payam Noor University. [In Persian]
- De Sousa, Ronald (2016). Emotion, translated by Mehdi Ghafourian, Tehran: Qaqnos. [In Persian]
- Dehghani, Ameneh, (2012), "A Study of five Essential Elements in Muhammad Ali Bahmani's poetry", Master's thesis, University of Sistan and Baluchistan. [In Persian]
- Diltay, Wilhelm, (2004). Poetry and Experience, translated by Manouchehr Sanei Darehbid, Tehran: Qaqnos. [In Persian]
- Razi, Ahmad, (2007), "Method in Iranian Literary Researches", Mystical Literary Researches (Gohargoya), No. (1), pp. 142-129. [In Persian]
- Rouzbeh, Mohammad Reza, (2000), The Evolution of Persian Ghazal, Tehran: Rosenha Publications. [In Persian]
- Zarkani, Seyed Mehdi, (2008), The Perspectives of Contemporary Iranian Poetry, Third Edition, Tehran: Saless Publication. [In Persian]
- Rio, Marshall (2008). Motivation and excitement, translated by Yahya Seyed Mohammadi, Tehran: Veraiesh. [In Persian]
- Zarinkoob, Abdul Hossein, (2008), Aristotle and the art of poetry, Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Zarinkoob, Abdul Hossein, (2009). Shier Bi-Drugh, Shier Bi-Naqab, 10th edition, Tehran: Ilmi. [In Persian]
- Sangi, Mahboubeh, (2017), "Study of emotion and music in poem of Mirzadeh Ishghi", Master's thesis, University of Sistan and Baluchistan. [In Persian]
- Shafi'i Kodkani, Mohammad Reza, (2004), Periods of Persian poetry from constitutionalism to the fall of the monarchy, second edition, Tehran: Sokhn. [In Persian]
- Shamisa, Siros, (2004), literary criticism, 4th edition, Tehran: Ferdous Publications. [In Persian]
- Shahnazi Far, Hussein, (2017), "Study of five main Elements of poetry of Shah Qashim Anwar's Diwan", Master's thesis, University of Sistan and Baluchistan. [In Persian]
- Shiva Nasab, Mohsen, (2021), "The Study of five elements of Nader Nader pour's poem collection", Master's thesis, University of Sistan and Baluchistan. [In Persian]
- Tusi, Khwajah Nasiruddin, (1976), Asas al-Aqtabas, edited by Modares Razavi, third edition, Tehran: Tehran University Press. [In Persian]
- Arab Ameri, Fatemeh, (2008), "The Anaiysis of poetic principles In Ali Mousavi Garmaroudi poems", Master's thesis, Semnan University. [In Persian]

- Alavi, Bashir, (2017), "Investigating of affection and consistency of imaginary in the poetry of Shafi'i Kodkani and Hamidi Shirazi", Ph.D. thesis, Salman Farsi University, Kazeroon. [In Persian]
- Gholami-nejad, Mohammad Ali (Ehsan Ghobol), (2007), "Thesis Pathology of Persian Language and Literature Thesis", *Researches of Mystical Literature (Gohargoya)*, number (1), pp. 181-192. [In Persian]
- Foot, Wayne Proud (2014). *Religious experience*, translated by Abbas Yazdani, Qom: Taha. [In Persian]
- Ghasemi-nejad Raini, Khadijah, (2009), "The ways of expression of womens emotions and feelings in Divan Parvin Etisami's divan", Master's thesis, Ferdowsi University of Mashhad. [In Persian]
- Gilani, Fatemeh, (2016), "Study of Poetic Elements in Simin Behbahani's Poems", Master's Thesis, Semnan University. [In Persian]
- Moradi, Ayoub and others. (2017). "Investigation of epic emotion in the poetry of Mohammad Reza Shafi'i Kodkani", *Journal of Sustainability Literature*, 9th year, 16th issue, pp. 337-315. [In Persian]
- Mirzaei, Hossein (2018). *Emotions in Iranian society and culture*, The Collector by Mohammad Saeed Zakai, Tehran: Agah. [In Persian]
- Nejati, Mohammad Osman (2018). *Psychology: Psychology from the Point of Muslim Scientists*, 8th edition, translated by Saeed Beheshti, Tehran: Rushd. [In Persian]
- Nizami Aruzi Samarkandi (2008), *Cahar Maqala*, by effort Muhmmad Moein, 13th edition, Tehran: Contemporary Voice Publications. [In Persian]
- Noorpisheh Gaadmi, Mohsen, (2019), "A Study of the effect of emotion on language changes and imagery in Shams's sonnets"; PhD thesis, Salman Farsi Karzon University. [In Persian]
- Wilkinson, Robert, (2017), *Art, Emotion and Expression*, translated by Amir Maziar, third edition, Tehran: Matn. [In Persian]
- Hashemian, Syedspahr. (2016). "Investigation of the effect of the principles of emotion expression rules on the experience of positive/negative emotions", *Journal of Mental Health Principles*, year 19 (6), pp. 342-338. [In Persian]

آسیب‌شناسی پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی در حوزه عاطفه شعری

طارق ذاکر*

سیداسماعیل قافله‌باشی**، قربان ولیئی***

چکیده

عاطفه از محرک‌های اصلی شکل‌گیری آثار هنری به ویژه شعر محسوب می‌شود. از این رو، دانشمندان از گذشته‌ها به نقش عنصر عاطفه در شعر تاکید کرده‌اند. در این اواخر در زمینه عاطفه‌پژوهی در حوزه ادبیات فارسی کارهایی انجام شده است. در تمام این تحقیقات پژوهشگران بدون توجه به این‌که عاطفه از بحث‌های اساسی دانش روان‌شناسی است، به تحقیق پرداخته‌اند. عدم توجه به دانش روان‌شناسی و تکیه بر باورهای غیر علمی در باره عاطفه، آسیب‌های زیادی بر این تحقیقات وارد کرده است. روان‌شناسان در مورد چیستی و انواع عاطفه پژوهش‌های زیادی انجام داده‌اند که استفاده از این پژوهش‌ها در شناخت درست عاطفه یک امر مهم پنداشته می‌شود. جستار حاضر به روش توصیفی - تحلیلی جریان عاطفه‌پژوهی را در حوزه ادبیات فارسی به‌خصوص پژوهش‌های دانشگاهی به بررسی گرفته است. بعد از بررسی پژوهش‌ها مشخص شده است که نظریه محور نبودن، فقدان روش‌شناسی علمی، درک نادرست از عاطفه، تکیه بر معنی ظاهری واژه‌ها، انتخاب نادرست عنوان، عدم تناسب عنوان با محتوا، همسانی محتوایی عناوین فرعی و کلی‌گویی از آسیب‌های عمده این پایان‌نامه‌ها محسوب می‌گردد.

* استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه نگرهار، جلال‌آباد، افغانستان (نویسنده مسؤل)،

Tariq.zakir@yahoo.com

** دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران،

Mghafelebashi@yahoo.com

*** استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران، Valy.qorban@znu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۲۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۱۸

کلیدواژه‌ها: آسیب‌شناسی، روان‌شناسی، شعر، عاطفه.

۱. مقدمه

شعر غلیان احساسات و عواطف قدرتمند هنرمند است (ویلکینسون، ۱۳۹۷: ۹۳). شاعران همواره عواطف انگیزنده خود را در قالب شعر گزارش می‌دهند، از این جهت شعر منبع سرشار انواع و اقسام عواطف است. شفیع کدکنی هم شعر را گره‌خوردگی عاطفه و تخیل که در زبانی آهنگین شکل گرفته باشد (۱۳۸۳: ۸۶) تعریف می‌کند؛ زیرا ارتباط عاطفه یا انفعال نفسانی با شعر حاکی از این است که شعر بیش از همه با عاطفه و احساس سروکار دارد و گویی میان شعر و عاطفه نسبت مستقیمی وجود دارد. به این معنی که هرچه عاطفه بیشتر در شعر غلبه پیدا می‌کند، شعریت شعر هم بیشتر می‌شود (پورنامداریان، ۱۳۸۶: ۱۸). توجه به عاطفه در پژوهش‌ها و بحث‌های ادبی تاریخ طولانی دارد؛ در این اواخر پایان‌نامه‌های زیادی به بررسی عاطفه و انواع آن در شعر شاعران اختصاص یافته است؛ اما پژوهشگران بدون توجه به این که عاطفه از بحث‌های بنیادین روانشناسی است، به تحلیل عاطفی شعر پرداخته‌اند که این امر سبب شده است تا آسیب‌های زیادی بر این پژوهش‌ها وارد شود و پژوهشگران نتوانند به نتایج علمی و پذیرفته شده‌ای دست پیدا کنند. بنابراین، لازم است تا در زمینه از روش‌های متناسب با موضوع و دانش روان‌شناسی استفاده شود. البته در مورد چیستی و انواع عواطف در روان‌شناسی نظریات متعددی وجود دارد، ولی نظریه «هیجان‌های بنیادین» روبرت پلاچیک، برای شناخت و تحلیل عاطفی شعر مدل مناسب‌تری است؛ زیرا عواطف مختلف و گوناگون بشری را با دقت بیشتری طبقه‌بندی کرده است.

۱.۱ بیان مسأله، سوالات و روش تحقیق

عواطف شاعران با تاثیرپذیری از حوادث و رویدادها انگیزنده می‌شود و در قالب شعر بازتاب پیدا می‌کند. بنابراین، عاطفه عنصر بنیادین شعر است و در شکل‌گیری آن نقش ارزنده‌ای دارد. عاطفه از مسائل پیچیده و نهایت درونی است که بررسی و شناخت دقیق آن در شعر کار دشوار است. جریان عاطفه‌پژوهی در ادبیات به‌ویژه پژوهش‌های دانشگاهی کاستی‌های فراوانی دارد؛ پس شایان ذکر است که استفاده از یافته‌ها و نظریه‌های روان‌شناسی و اتخاذ روش متناسب با موضوع نیز می‌تواند تا حدودی این کاستی‌ها را رفع

کند؛ زیرا روان‌شناسان عواطف انسانی را به گونه‌ی همه‌جانبه بررسی و تحلیل کرده‌اند که به کارگیری این نظریه‌ها تا جایی می‌تواند عاطفه‌پژوهی را به مسیر اصلی آن هدایت کند. در این پژوهش به سؤالات ذیل پرداخته شده است:

۱. عاطفه‌پژوهی در ادبیات با چه آسیب‌هایی مواجه بوده است؟

۲. برای بهبود این تحقیقات از چه روش‌هایی می‌توان کمک گرفت؟

این جستار به روش توصیفی - تحلیلی پایان‌نامه‌های نوشته در مورد عواطف را به بررسی گرفته است و در آخر نظریه «هیجان‌های بنیادین» روبرت پلاچیک با داشتن تنوعات بیشتر عاطفی، به‌عنوان بهترین مدل برای پژوهش‌های عاطفی شعر پیشنهاد گردیده است.

۲.۱ پیشینه تحقیق

عاطفه به دلیل این‌که مهم‌ترین عنصر شعر است، مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. این پژوهش‌ها بنابر دلایلی گرفتار آسیب‌های زیادی گردیده است که تا کنون در باره آن پژوهشی انجام نشده است. البته در مورد آسیب‌شناسی پژوهش‌های ادبی کارهایی انجام شده است؛ از آن جمله علی غلامی‌نژاد و احسان قبول (۱۳۸۶) در مقاله «آسیب‌شناسی پایان‌نامه‌های زبان و ادبیات فارسی»، کلان‌نگری علمی- ادبی، نبودن روش مشخص علمی- پژوهشی، انتخاب موضوع‌های کلی، انجام موضوع‌های تکراری و ... را آسیب این پایان‌نامه‌ها دانسته‌اند؛ علاءالدین طباطبایی (۱۳۸۶) در مقاله «نکاتی در باره آسیب‌شناسی برخی فرهنگ‌های فارسی»، روش کار، نبود دانش و منابع را کاستی فرهنگ‌های زبان فارسی می‌داند؛ مریم درپر (۱۳۹۳) در مقاله «رده‌بندی و آسیب‌شناسی پژوهش‌های سبک‌شناسی فارسی و راه حل‌های پیشنهادی»، غلبه ذهنیت تاریخی، فقدان پشتوانه نظری، استفاده نکردن از دانش زبان‌شناسی و ... را آسیب مطالعات سبک‌شناسی دانسته است؛ محمد یزدان‌جو و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله «آسیب‌شناسی مباحث علم بیان در کتاب‌های بلاغت»، ذکر تعاریف و مثال‌های تکراری، عربی‌مآبی و سره‌نویسی افراطی و ... را از آسیب‌های این پژوهش‌ها عنوان کرده‌اند؛ الهام گنج‌کریمی و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله «آسیب‌شناسی مقالات عطارپژوهی در حوزه ادبیات تطبیقی»، فقدان روشمندی، عدم دقت علمی و جزئی‌نگری، موضوعات تکراری، نادیده انگاشتن نظریات جدید و غیره را مهم‌ترین کاستی‌های این مقالات می‌داند.

با وجود این تحقیقات، در عرصه آسیب‌شناسی مطالعات عاطفی تا کنون هیچ تلاشی انجام نشده است؛ بدین اساس، این نخستین تحقیقی است که به این موضوع پرداخته شده است.

۲. بحث و بررسی

۱.۲ عاطفه در روان‌شناسی

انسانان از ابتدای خلقت کوشیده‌اند تا حالت‌های عاطفی یا انفعالی را درک کنند و به آنها پاسخ بدهند (پارسا، ۱۳۷۶: ۲۶۱). از این‌رو، عواطف همیشه مورد توجه انسان بوده و در هر تلاش و اقدام مهم بشری، به‌نوعی نقش داشته است. تقریباً همه فیلسوفان بزرگ از ارسطو گرفته تا اسپینوزا، از کانت تا دیوئی و از برگسون تا راسل همگی درباره ماهیت عواطف، ریشه‌ها، نمودها، اثرات و جایگاه آنها در نظام طبیعی زندگی انسان اندیشیده و نظریه‌هایی ارائه داده‌اند (پلاچیک، ۱۳۷۵: ۱۳). افلاطون، در کتاب‌های جمهوری و فدون، از نفس و جاودانگی آن بحث کرده و عاطفه را یکی از قوای جداگانه ذهن یا نفس دانسته است (نجاتی، ۱۳۹۷: ۲۰). او، در کتاب جمهوری، می‌گوید: ذهن یا نفس انسان از سه جزء بنیادین عقلانی، میل‌ورزی و عاطفی تشکیل شده است (دِ سوسا، ۱۳۹۶: ۱۷). ارسطو نخستین کسی بود که میان مؤلفه‌های فیزیولوژیکی و روانی عاطفه، عنوان‌های ماده و شکل یا انگاره را مطرح کرد (پارسا، ۱۳۷۶: ۲۶۱). به‌قول ارسطو، احساسات، همان احساسات جسمانی هستند که بر قضاوت مردم تأثیر می‌گذارند و همواره توأمند با درد و لذت همچون خشم، شفقت، ترس و امثال آنها. احساسات، تفسیر درد و لذت، برحسب مفاهیم و قضاوت‌های خاص ما از جهان، می‌باشند (فوت، ۱۳۹۳: ۱۲۲، ۳۳۳). اما این تحقیقات از قرن نزده و بیست به بعد در چاقوب دانش روان‌شناسی تجربی با تأسیس نخستین آزمایشگاه روان‌شناسی در سال (۱۸۷۹م) در لایپزیک آلمان، به‌وسیله ویلهلم وونت (۱۹۲۰)، پزشک و روان‌شناس و فیزیولوژیست آلمانی، به جدیت دنبال شد (نجاتی، ۱۳۹۷: ۲۰). در روان‌شناسی تجربی، به مسأله عواطف توجه خاصی شده است و روان‌شناسان، در پژوهش‌های خود، در مورد تعداد و ویژگی‌ها عواطف نظریه‌هایی ارائه کرده‌اند؛ چراکه عواطف از مهم‌ترین وجوه آدمی است که هیچ جنبه‌ای از حیات روانی ما، از نظر کیفیت و معنای وجودمان، مهم‌تر از عواطف نیست (ریو، ۱۳۸۷: ۳۱۷).

عاطفه واکنش غیر ارادی شخص در برابر رویدادها است. انسان در جهانی زندگی می‌کند که پر از حوادث و رویدادهای متفاوت و متضاد است. انسان به گونه‌های مختلف با این پدیده‌ها سروکار دارد و هریک از این رخدادها سبب ظهور عواطفی می‌باشند. عواطف، به‌طور مستقیم، بر کردار و گفتار افراد تأثیر می‌گذارند و هیچ فردی هم قادر نیست تا خود را به‌طور کامل، از قید عواطف رها سازد؛ زیرا انسان‌ها ماشین نیستند که در جستجوی تولید لذات و دفع درد و رنج باشند (دیلتای، ۱۳۹۴: ۲۰۲). عاطفه از مهم‌ترین جنبه‌های حیات روانی آدمی است و به قولی، هیچ تلاشی برای جستجو و یافتن حقیقت بدون عاطفه نمی‌تواند صورت پذیرد. از اینکه حدود و ثغور عواطف کاملاً مشخص و شناخته شده نیست و به سبب آنکه سخت شخصی و درونی هستند، به گونه‌های متفاوت شناسایی می‌شوند. بحث از چیستی عاطفه یکی از موضوع‌های مهم روان‌شناسی است. روان‌شناسان در مورد عاطفه پژوهش‌های گسترده‌ای کرده و به نتایج قابل توجهی دست یافته‌اند.

عواطف انواع و اقسام زیادی دارد. دانشمندان، در گام نخست، عواطف را به اصلی و فرعی تقسیم کرده‌اند. آنها تعداد عواطف اصلی را کم و بقیه عواطف را فرعی و ثانوی دانسته‌اند. مفهوم عواطف اولیه و ثانوی، در نوشته‌های فلسفی، تاریخ طولانی دارد. دکارت حالت‌های عشق، تنفر، اشتیاق، شادی، غم و تحیر را در زمره عواطف اولیه دانسته است (پلاچیک، ۱۳۷۵: ۵۶). گروهی از پژوهشگران از بررسی تعداد عواطف به این نتیجه رسیده‌اند که دانش عاطفه، پنج عاطفه اصلی را دربردارد: خشم، ترس، غم، شادی و عشق. و انسان، در دوره‌های مختلف، یاد می‌گیرد که چگونه علت‌ها و پیامدهای این پنج عاطفه اصلی را دقیق‌تر تشخیص دهد. مثلاً خزانه عاطفه یک کودک خردسال ممکن است شامل خشم، ترس، غم، شادی و عشق (محبت) باشد؛ اما پس از آنکه کودک تجربه‌ی زبانی کسب کرد و اجتماعی شد، پی می‌برد که موقعیت‌های مختلف انواع عاطفه اصلی را پدید می‌آورند. به‌عنوان نمونه، برای درک انواع ترس - همچون هراس، هول، رعب، بیم، وحشت، سراسیمگی، شرمساری، اضطراب، عصبیت، تنش، ناراحتی، نگرانی، دلواپسی و موارد دیگر - به یادگیری و تجربه و جامعه‌پذیری نیاز است. بنابراین، ترس عاطفه اصلی است و شکل‌های دیگر آن، عواطف اکتسابی هستند (ریو، ۱۳۸۷: ۳۲۸ - ۳۲۹). به‌گفته اسپینوزا، سه نوع عاطفه (شادی و غم و اشتیاق) عاطفه اولیه و بقیه عواطف از عواطف اولیه ناشی شده‌اند. او می‌افزاید:

عشق چیزی جز شادی توأم با تصویری از یک عامل بیرونی نیست و تنفر هم چیزی جز غم توأم با تصویری از یک عامل بیرونی نیست». او ترس را به معنای «یک اندوه ناپایدار ناشی از تصور یک پدیده مشکوک» تعریف کرده است؛ یعنی اگر شک برطرف شود، ترس هم از بین خواهد رفت. هابز معتقد است که هفت نوع انفعال ساده وجود دارد: «میل، اشتیاق، عشق، مخالفت، تنفر، شادی و اندوه (پلاچیک، ۱۳۷۵: ۵۶).

به عقیده برخی روان‌شناسان، انسان‌ها بیش از ۲ تا ۱۰ عاطفه‌ای را تجربه می‌کنند. چون موقعیت‌ها را می‌توان به شکل‌های متفاوت تعبیر کرد و عاطفه نیز از ترکیب ارزیابی شناختی، زبان، دانش شخصی، تاریخچه جامعه‌پذیری و انتظارات فرهنگی به وجود می‌آید، انسان‌ها می‌توانند عواطف بسیاری را تجربه کنند (ریو، ۱۳۸۷: ۳۲۷-۳۲۸). طبق پژوهش‌های پل اِکمن (۱۹۹۲)، هفت واکنش عاطفی (غم، شادی، حیرت، نفرت، خشم، حقارت و ترس) در چهره همه انسان‌ها، با هر فرهنگ و زبانی، تقریباً یکسان آشکار می‌شود. حتی افرادی که به‌طور مادرزاد نابینا هستند و این واکنش‌ها را هرگز در چهره کسی ندیده‌اند، واکنش‌های عاطفی مشابهی دارند؛ اما حالت‌های پیچیده عاطفی (همچون عشق و غرور و حسادت) به آگاهی انسان از رابطه‌اش با دیگران، در یک بستر فرهنگی، وابسته است (میرزائی، ۱۳۹۸: ۵۵). از این‌رو، عوطف هر گروهی از محیط اجتماعی، جهان‌بینی و باورهای آنان ناشی می‌شود. برخی از افراد و خانواده‌ها، به‌ویژه کسانی که در طبقات بالا و متوسط قرار دارند، در مقایسه با دیگران، سهم بیشتری از انرژی عاطفی مثبت را در اختیار دارند، در حالی که طبقات پایین‌تر، در مقایسه با طبقات بالاتر و متوسط، حامل سطوح بالاتری از عواطف منفی‌اند. این نوع توزیع انرژی عاطفی مثبت با رتبه‌بندی طبقات اجتماعی مطابقت دارد (ترنر، ۱۳۹۸: ۴۳).

از طرف دیگر، تجربه عاطفی تحت تأثیر بروز مستقیم رفتارهای فرد هستند. عاطفه مثبت نشان می‌دهد که شخص تا چه میزان شور و شوق به زندگی دارد و چه میزان احساس فعالیت و هوشیاری می‌کند و حالات خوش‌آیندی چون لذت، شمع، خرسندی، غرور و امثال آن را نشان می‌دهد؛ اما عاطفه منفی، یک بعد عام ناراحتی درونی و اشتغال ناخوش‌آیند را نشان می‌دهد و شامل حالات ناخوش‌آیندی مانند خشم، نفرت، بی‌زاری، گناه، ترس و عصبیت است. این‌گونه به نظر می‌رسد، افرادی که عاطفه مثبت زیادی را تجربه می‌کنند، باید عاطفه منفی اندکی در خود تجربه کنند؛ اما در حقیقت، شواهد زیادی در دست است که نشان می‌دهد عاطفه مثبت و منفی دو روی یک سکه نیستند چون‌که

مولد عاطفه مثبت، رویدادها و تجارب خوش‌آیند است، در حالی که عاطفه منفی بر اثر رویدادها و تجارب ناخوش‌آیند ایجاد می‌شود (هاشمیان و دیگران، ۱۳۹۵: ۳۳۹).

۲.۲ پیوند عاطفه و شعر

هنرها و به‌ویژه ادبیات با عاطفه سروکار دارد و عاطفه یکی از عناصر مهم و حیاتی آن پنداشته می‌شود، از این جهت شعرشناسان هم از گذشته‌ها در بررسی‌های‌شان از شعر به عنصر عاطفه توجه کرده‌اند. بحث تأثیر شعر بر نفوس و ایجاد انفعال نفسانی در شنونده تاریخ طولانی دارد. در یونان باستان برخی از فلاسفه مثل افلاطون شعر را به خاطر تأثیر عاطفی بر نفوس و ایجاد ترس و وحشت در شنونده تقبیح می‌کردند (ر.ک، افلاطون، ۱۳۷۴: ۵۷۴ و ۵۷۶)؛ اما برخی‌ها مثل ارسطو، شعر را از نظر تأثیر عاطفی وسیله تزکیه نفس می‌دانستند (زرین‌کوب، ۱۳۸۷: ۱۳۰) و از آن دفاع می‌کردند. عالمان مسلمان نیز در باره جایگاه عاطفه در شعر سخن گفته‌اند. ابن سینا هم عنصر عاطفه را در شعر مهم می‌پندارد و خیال‌انگیزی شعر را موجب انفعال نفسانی در شنونده می‌داند و می‌گوید:

در نظر عالمان منطقی، شعر عبارت است از کلام خیال‌انگیز؛ یعنی کلامی که در برابر آن سر تسلیم فرو می‌آورد و بی‌تأمل، تفکر و اختیار دچار قبض و بسط می‌شود. در مجموع، تأثیر شعر بر آدمی روانی-عاطفی است، نه فکری (۱۳۹۳: ۶۱).

خواجه نصیرالدین طوسی هم از ارزشمندی عاطفه در شعر یادآور شده است. وی در مقاله نهم اساس الاقتباس نوشته است که:

پس ماده شعر سخن است و صورت به نزدیک متأخران وزن و قافیه، و به نزدیک منطقیان تخیل. و چون این معانی مقرر شد گوئیم: منخیل کلامی بود که اقتضاً انفعال کند در نفس به بسط یا قبض یا غیر آن بی‌ارادت و رؤیت، خواه آن کلام مقتضی تصدیقی باشد و خواه نباشد (۱۳۵۵: ۵۸۷).

خواجه در این کلام خود بیشتر بر عنصر عاطفه در شعر تأکید می‌ورزد. وی باور دارد که عاطفه در شعر موجب قبض و بسط حالات می‌گردد، یعنی شعر مخاطب را دچار انفعالات نفسانی می‌سازد.

نظامی عروضی سمرقندی در چهار مقاله در باره تأثیر عاطفی شعر می‌گوید: «... و به ایهام قوت‌های غضبانی و شهوانی را برانگیزد تا بدان ایهام طبع را انقباضی و انبساطی بود،

و امور عظام را در نظام عالم سبب شود (۱۳۸۶: ۴۳). عروضی سمرقندی هم در تحلیل خود به گونه‌ای به نقش عاطفه در شعر توجه داشته است. وی به تاثیر شعر بر روان مخاطب اشاره کرده؛ شعر را موجب تحریک عواطف خشم و شهوت و انقباض و انبساط طبع مخاطب دانسته است.

ارتباط عاطفه یا انفعال نفسانی با شعر حاکی از این است که شعر بیشتر با عاطفه و احساس سروکار دارد و گویی میان شعر و عاطفه نسبت مستقیمی وجود دارد. به این معنی که هرچه عاطفه در شعر غلبه پیدا می‌کند، شعریت شعر هم بیشتر می‌شود (پورنامداریان، ۱۳۸۶: ۱۸). شفيعی کدکنی هم در تعریف خود از شعر به عنصر عاطفه بیشتر توجه کرده است. وی شعر را گره‌خوردگی عاطفه و تخیل که در زبانی آهنگین شکل گرفته باشد (۱۳۸۳: ۸۶) تعریف می‌کند و در باره ارزشمندی عاطفه می‌گوید: بی‌گمان عاطفه مهم‌ترین عنصر شعر است که باید دیگر عناصر در خدمت آن باشند، همین عنصر عاطفه است که زندگی و حیات انسانی را در صورت مختلف خود ترسیم می‌کند. در شعر باید این عنصر بر دیگر عناصر فرمانروا باشد، یعنی آن‌ها در خدمت این عنصر باشند نه این‌که عاطفه در خدمت آن‌ها؛ چراکه شعر چیزی نیست مگر تصویری از حیات. آنجا که عاطفه نباشد پویایی حیات و سریان زندگی وجود ندارد و در حقیقت شعر بی‌عاطفه، شعری است مرده و هر قدر عناصر دیگر در آن چشم‌گیر باشند، نمی‌توانند جای ضعف و کمبود حیات را در آن جبران کنند (همان: ۸۷-۸۹). بنابراین، هر چه شاعر ارتباط عاطفی عمیق‌تری با موضوع شعرش برقرار کرده باشد، ارزش هنری آن برخوردار عاطفی بیشتر است (زرقانی، ۱۳۸۷: ۲۹). هر عاطفه‌ای با انگیزش معنی و پیامی همراه است چنان‌که هر معنی و پیامی نیز می‌تواند انگیزه عاطفه‌ای باشد. شعرهایی وجود دارد که در آن معنی برجسته است و شعرهایی وجود دارد که در آن عاطفه برجسته است و معنی در آن پنهان است، همچنین شعرهایی وجود دارد که معنی و عاطفه در کنار هم حرکت می‌کنند و ممکن است یکی از آنها بر دیگری غلبه داشته باشد، به طوری که عاطفه تبع معنی و یا معنی تبع عاطفه باشد. به‌نظر قدما، همه این انواع، شعر به شمار می‌روند. امروزه ناقدان و خوانندگان شعری را می‌پسندند که، به‌سبب غلبه عاطفه، معنی در آن محو و پنهان است. اشاره به بی‌معنایی یا چند معنایی شعر در نظریه‌های نوین ناشی از همین تغییر دید و پسند است (پورنامداریان، ۱۳۸۱: ۷۹-۸۰).

در شعر به‌ویژه غزل که بیان احوال روحی است، عاطفه بر معنی غلبه می‌کند و زبان بیشتر در خدمت عاطفه است تا معنی. در غزلیات عرفانی، مثل بسیاری از غزل‌های سنایی و عطار، به‌ویژه مولوی و حافظ، به‌سبب تجربه‌های خاص روحی، عنصر عاطفه کاملاً غلبه دارد (پورنامداریان، ۱۳۸۱: ۱۹). در کلامی که غلبه عاطفه هر قدر زیاد باشد، فهم آن برای مخاطب دشوار خواهد بود؛ اما اگر شدت عاطفه خیلی شدیدتر باشد، ممکن است کلام دیگر برای شنونده قابل فهم نباشد؛ زیرا غلبه عاطفه سخن را از دایره فهم مخاطبان عادی خارج می‌سازد.

عنصر عاطفه، در کنار سایر عناصر شعر نظیر تصویر، زبان، اندیشه، موسیقی و فضا سازی، یکی از عناصر اصلی تشکیل‌دهنده کلیت شعر است. این عنصر در اصل بیان‌کننده عکس‌العمل شاعر در برابر رویدادهای عالم بیرون و درون وی است. عوامل گوناگونی در شکل‌دهی عاطفه هنرمند دخیل‌اند. رویدادهای سیاسی و اجتماعی گاه همچنان عاطفه هنرمند را تحت تأثیر قرار می‌دهند که به انگیزه‌های استوار برای خلق آثار ادبی متعال تبدیل می‌گردد (مرادی و دیگران، ۱۳۹۶: ۳۱۶). در شعری که هر قدر عنصر عاطفه برجسته‌تر باشد به همان اندازه بر شنونده و خواننده تأثیر بیشتری خواهد داشت. بنابه گفته لونگینوس، ارزش یک اثر ادبی را می‌توان با امعان نظر در حالات خواننده یا شنونده ارزیابی کرد. به نظر این منتقد رومی، اثر ادبی بزرگ آن است که نه یک بار بلکه به تکرار خواننده را به هیجان آورد و برانگیزد (شمیسا، ۱۳۸۳: ۳۷). شعری که ناشی از بروز عواطف شدیدی باشد بر مخاطب تأثیری بیشتری دارد و سبب انفعال نفسانی در وی می‌گردد. شاعری که درد ندارد یا از درد مجهول صحبت می‌کند که هیچ‌کس جز او با چنان درد آشنایی ندارد، در نزد مردم هم‌دل و همدرد واقعی نخواهد یافت. باری تا شاعری با زندگی مردم آشنایی نیابد و دردها و عواطف واقعی‌شان را درک نکند نمی‌تواند در بین آنها همدرد بیابد و نمی‌تواند در نفوس آنها تأثیر کند و تصرف. سیر قبول بعضی شاعران که حتی از ورای قرن‌ها و مرزها در نفوس انسانی تأثیر دارند و تصرف، همین است. همین که دردی دارند، دردی که همه آنها درمی‌یابند. به‌علاوه آنها که آن را هنرمندانه بیان می‌کنند و در بیان آن نیز صادق‌اند، بی‌تکلف و بی‌تظاهر. از اینها گذشته، تأثیر در نفوس شرط دیگر قدرت شاعر است در طرز بیان (زرین‌کوب، ۱۳۸۸: ۳۳-۳۴).

۳.۲ آسیب‌شناسی عاطفه‌پژوهی در مطالعات ادبی

آسیب‌شناسی دانشی است که به بررسی کاستی‌های تحقیقات انجام شده در علوم مختلف می‌پردازد. طبیعی است که پژوهشگران با پیش‌فرض‌ها و روش‌های مختلف به بررسی مسائل می‌پردازند. این پیش‌فرض‌ها و روش‌ها گاهی نظر به عدم سازگاری به موضوع تحقیق موجب سردرگمی و پراکندگی می‌گردد. در اینجا سعی می‌کنیم تا روند عاطفه‌پژوهی حوزه زبان و ادبیات فارسی را آسیب‌شناسی کنیم چون در این اواخر در باره عواطف تحقیقاتی صورت گرفته است؛ این پژوهش‌ها بنابر دلایلی دچار آسیب‌های جدی گردیده است که در اینجا به آسیب‌های بزرگی که این پژوهش‌ها را تهدید می‌کند، پرداخته می‌شود:

۱.۳.۲ نظریه محور نبودن

محقق باید در مواجهه با مسأله از خود بپرسد که مسأله من ریشه در کدام علم دارد تا بتواند روش‌های مناسب را برگزیند. در صورتی که پژوهشگر ادبی در تبارشناسی مسأله تحقیق اشتباه کند، در انتخاب روش درست تحقیق با مشکل مواجه خواهد شد و نتیجه مطالعات او ابتر و غیر قابل اعتماد می‌شود (رضی، ۱۳۸۶: ۱۳۴). در پژوهش‌های عاطفی هم پژوهشگران بدون توجه به این که عاطفه و مسائل مربوط به آن متعلق به کدام علم است، به تحقیق پرداخته‌اند. این امر سبب شده است که پژوهشگران با پیش‌فرض‌های نادرست و ذوقی به موضوع بپردازند. در این تحقیقات حدود عواطف مشخص نشده و در کل یک طرح منظمی برای شناخت عواطف وجود ندارد. بنابراین، قسمت عمده عواطف مهم و اساسی فراموش شده و موضوعاتی دیگر که اصلاً عاطفه نیستند، در شمار عواطف ذکر گردیده است. در این پژوهش‌ها اگر از دانش و نظریه‌های روان‌شناسی استفاده می‌شد، اشتباهات به مراتب کم‌تر و تحقیقات انجام شده منتج به نتایج علمی و قابل پذیرش می‌شد؛ زیرا عاطفه از مسائل مهم پژوهش‌های روان‌شناسی است و روان‌شناسان در این زمینه کارهای ارزشمندی انجام داده‌اند. بنابراین، بررسی عاطفی شعر نیز نیازمند استفاده از نظریه‌های نوین روان‌شناسی است؛ زیرا در حوزه عاطفه‌پژوهی به کارگیری نظریه‌های جدید روان‌شناسی می‌تواند حد و مرز کار را مشخص و روشن کند. با تأسف غیر از یک مورد دیگر هیچ کدام این تحقیقات نظریه محور نیست و هر یک از این پژوهشگران به‌زعم خودشان عواطف را دسته‌بندی و بررسی کرده‌اند. در برخی از تحقیقات به‌طور ناآگاهانه از کتاب‌های روان‌شناسی در مورد انواع عواطف مطالبی گرفته شده؛ اما در بررسی و

تحلیل‌های عاطفی شعر از آن استفاده نشده است. اگر این پژوهشگران قبل از شروع تحقیق از طریق کتاب‌های روان‌شناسی با نام برخی عواطف هم آشنا می‌شدند و در زمان پژوهش بدان توجه می‌کردند، پنجاه در صد این آسیب‌ها کاهش پیدا می‌کرد.

۲.۳.۲ فقدان روش‌شناسی علمی

امروز انتخاب و کاربرد دقیق یک روش تحقیق مشخص و علمی به اندازه انتخاب موضوع مهم است؛ زیرا با اجرای روش علمی پژوهشی است که مسیر تحقیق آشکار می‌شود و می‌توان به نتایج علمی و منطبق با واقعیت دست یافت. متأسفانه از آسیب‌های جدی‌ای که پایان‌نامه‌های رشته زبان و ادبیات فارسی را تهدید می‌کند، نبودن روش مشخص پژوهش است که وجه‌های غیر علمی به پایان‌نامه‌های این رشته داده است. این آسیب نیز می‌تواند به صورت عدم تناسب میان موضوع تحقیق و روش آن و یا اعمال روش‌های ذوقی، غیر علمی و ژورنالیستی نمود پیدا کند (غلامی نژاد، ۱۳۸۶: ۱۸۶). انتخاب روش درست تحقیق، مشروط به شناخت مسأله‌ای است که پژوهشگر ادبی می‌خواهد به تحقیق در باره آن بپردازد؛ یعنی پژوهشگر باید مشخص کند که مسأله او از نوع توصیفی است؛ تفسیری است؛ تبیینی است یا از نوع دیگر؟ (رضی، ۱۳۸۶: ۱۳۴).

روشمند نبودن عاطفه‌پژوهی در ادبیات از آسیب‌های دیگر این پایان‌نامه‌ها است. در این پژوهش‌ها دیده می‌شود که پژوهشگران بدون شناخت موضوع تحقیق و داشتن یک روش علمی وارد تحقیق شده‌اند که این کار موجب سردرگمی و پراکندگی شده است. در برخی از این تحقیقات مشاهده می‌گردد که نویسندگان در معرفی عاطفه و انواع آن، از عواطف اسم برده‌اند؛ اما زمانی که به بررسی داخل متن رجوع می‌کنیم هیچ خبری هم از این عواطف نیست، بلکه مطالب دیگر زیر عنوان عاطفه آورده شده است؛ به طور مثال در یکی از این تحقیقات گفته شده است که: «اصلی‌ترین مظاهر عاطفی عبارتند از: غم، شادی، عشق، نفرت، ترحم، یأس، امید، درد، حسرت، زیبایی‌پرستی و ...» (دهقانی، ۱۳۹۰: ۹)؛ اما در بحث اصلی به جز از چند مورد اسمی هم از این عواطف برده نشده است و مطالب دیگری از قبیل: خانواده شاعر، غزل، بومی‌گرایی، عشق به وطن، پیری، مرگان‌اندیشی، خواب و رؤیا، جنگ، اعتراض و انتقاد و ... آورده شده است که هیچ یک اینها عاطفه نیست. در پایان‌نامه دیگر در توضیح عاطفه گفته شده است که: «عاطفه انفعال‌های از قبیل اندوه، شادی، یأس، امید، خشم و حیرت و اعجاب است» (شهنازی فر، ۱۳۹۵: ۹)؛ اما برعکس در داخل متن به

مطالب دیگری مثل: عشق، وصف عشق، وصف معشوق، بیان سختی‌های عشق، ستایش زیبایی معشوق، تقابل عشق و عقل (همان، ۱۳۹۵: ۹-۱۴) پرداخته است که اکثر این عنوان‌ها مربوط به عاطفه عشق است. به همین گونه در پایان‌نامه دیگر نیز عناوینی مثل: عشق، در وصف زیبایی‌های معشوق، در مدح و ستایش معشوق، در مدح همسر، مدح و ستایش دختر، اندیشه‌های رمانتیک شاعر (تقوی اصل، ۱۳۹۰: ۱۰۳-۱۰۷) آورده شده است که محتوای عاطفی تمام آن‌ها عشق است و یا هم‌زیر عنوان‌های مرگان‌اندیشی، اندوه شاعر از گذشت دوران خوشی و گله از روزگار، دل‌تنگی‌های شاعر، گله از دوستان و آشنایان (همان: ۱۰۸-۱۱۱)، اشعاری ذکر شده است که محتوای عاطفی اکثر آن‌ها غم و ناامیدی است؛ مثل این بیت‌ها که زیر عنوان «دل‌تنگی‌های شاعر» ذکر شده است که عاطفه بازتاب یافته آن ناامیدی و غم است:

شب می‌زند رنگ فراموشی و کس نیست   تا در بن گورم بسپارد به چراغی
در دوزخ بس رنج نهران تا به سحرگاه   می‌تابم و جز رنگ سرشتم گنهی نیست

(همان: ۱۱۰)

همین‌گونه در عنوان «گله از دوستان و آشنایان» ابیاتی آورده شده است که محتوای عاطفی اکثر آن‌ها نیز غم و ناامیدی است؛ مثل این بیت:

نخواهم دیگر این پیوند دردآلود یاران را   مگر در جام می‌شویم غبار روزگاران را

(همان: ۱۱۱)

۳.۳.۲ درک نادرست از عاطفه

شناخت مسأله پژوهش از موضوعات مهم پژوهش است. اگر پژوهشگر شناخت ابتدایی از موضوع نداشته باشد، در حین تحقیق گرفتار اشتباهات بزرگی می‌شود. بزرگ‌ترین آسیب عاطفه‌پژوهی هم ناشی از عدم شناخت درست عواطف است. در این تحقیقات عدم شناخت عواطف سبب فراموشی عواطف مهم شده است و برعکس مسائل دیگری که هیچ ربطی به عواطف ندارند، در فهرست عواطف گنجانیده شده‌اند. در تعدادی از این تحقیقات به‌طور کلی عواطف به حاشیه رفته و حتی این‌که در بعضی‌ها به عواطف اشاره‌ای هم نشده است. در کتاب‌ها هم بیشتر اجمالی سخن گفته شده و از تقسیم‌بندی‌های ذوقی استفاده شده است. شفیهی کدکنی هم عواطف را به فردی، اجتماعی و انسانی جدا کرده است

(ر.ک، شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳: ۸۸-۸۷)؛ محمد رضا روزبه هم در کتاب سیر تحول غزل فارسی، غزل‌های مشروطه را دارای عواطف ملی، میهنی و سیاسی و غزل‌های نو را دارنده عواطف عاشقانه و فردی و عواطف اجتماعی و غیر فردی دانسته است (ر.ک، روزبه، ۱۳۷۹: ۳۶ و ۱۶۲). به‌همین ترتیب تقی پورنامداریان هم در کتاب سفر در مه بیشتر روی ارزشمندی عواطف تأکید کرده است تا طبقه‌بندی و شناخت انواع عواطف.

در پایان‌نامه‌ها هم دسته‌بندی‌های مختلفی دیده می‌شود؛ برخی‌ها عواطف را به شخصی و اجتماعی تقسیم کرده‌اند (ر.ک، سنگی، ۱۳۹۶: ۱۳۱؛ بازیاری، ۱۳۹۳: ۶۷) و تعدادی هم از تقسیم‌بندی شفیعی کدکنی که عواطف را به فردی، اجتماعی و انسانی تقسیم نموده، استفاده کرده‌اند (ر.ک، علوی، ۱۳۹۶: ۱۹-۲۲؛ چولکی، ۱۳۹۶: ۲۱؛ نورپیشه قدیمی، ۱۳۹۷: ۱۶۴). در بعضی پایان‌نامه‌ها در کنار عواطف فردی، اجتماعی و سیاسی از عواطف فلسفی هم نام برده‌اند (ر.ک، دزواره، ۱۳۹۷: ۷۶؛ آقاخانی، ۱۳۹۱: ۹۵)؛ تعدادی هم عواطف را به من‌های فردی، من‌های اجتماعی و من‌های نوعی تقسیم کرده‌اند (ر.ک، عرب عامری، ۱۳۸۹: ۲۳؛ گیلانی، ۱۳۹۵: ۱۲) و حتی در برخی پایان‌نامه‌ها در کنار عواطف انسانی و اجتماعی از عواطف دینی، سیاسی و انقلابی نیز یادآوری شده است (ر.ک، جهانی، ۱۳۹۳: ۲۲۱، ۲۳۰ و ۲۴۵). البته هیچ‌یک این تقسیم‌بندی‌ها علمی نیست و سبب سردرگمی خوانندگان و پژوهشگران بعدی شده است. پژوهشگران با استفاده از تقسیم‌بندی هر چیزی را که به مسائل شخصی ارتباط دارد، شامل عاطفه شخصی و مسائل اجتماعی را شامل عواطف اجتماعی و انسانی ساخته‌اند که این خود آسیب بزرگی بر عاطفه‌پژوهی وارد کرده است؛ به طور نمونه اندوه و غم شخصی شاعر را زیر عنوان عواطف شخصی، بازنتاب غم کشور و مردم را زیر عنوان عواطف اجتماعی و انسانی آورده‌اند که چنین تقسیم‌بندی اصلاً درست نیست. یا هم در یکی از پایان‌نامه‌ها عنوانی با اسم «اندوه رمانتیک» نوشته شده که «اندوه رمانتیک» به شخصی و فردی، اجتماعی و سیاسی و فلسفی تقسیم شده است (دزواره، ۱۳۹۷: ۷۶) که این تقسیم‌بندی پایگاه علمی ندارد؛ زیرا غم از نگاه ماهیت یک عاطفه است و درست نیست که آن را به فردی، اجتماعی و انسانی تقسیم کنیم. البته درست است که مسائل شخصی، اجتماعی و انسانی سبب تحریک انواع مختلف عواطف می‌شوند؛ اما خود این‌ها اصلاً عاطفه نیستند. موضوعات فردی، اجتماعی و انسانی عواطف مشابهی را در انسان‌ها برمی‌انگیزند، غمی که در اثر مسائل شخصی عارض گردد، با غمی که در نتیجه

رویدادهای اجتماعی و انسانی بروز کند، از نگاه جوهر و ماهیت هیچ تفاوتی ندارند. بنابراین، این نامگذاری علمی نیست و در مطالعات عاطفی نباید از آن استفاده شود.

همین گونه در پایان‌نامه با عنوان «چگونگی بیان عواطف و احساسات زنانه در دیوان پروین اعتصامی»، از عواطف زنانه یاد شده است. مطالبی چون آفرینش، خیال‌پردازی، رعایت جانب ادب، دل‌سوزی و همدلی، عدم خشونت و پرخاشگری، نکته‌سنجی و موشکافی، تسلیم و سازش‌کاری، حیا و عفت، فداکاری، عشق، ظرافت و زیبایی‌شناختی، اضطراب، مهر مادری، دین‌داری و اخلاق‌گرایی (قاسمی‌نژاد رائینی، ۱۳۸۹: ۶۱-۹۳) عاطفه زنانه دانسته شده‌اند. از بررسی این عنوان‌ها معلوم می‌شود که به جز از تسلیم، حیا، عشق، اضطراب و مهر یا محبت دیگر عنوان‌ها اصلاً عاطفه نیستند؛ البته این عواطف ذکر شده نیز در تمام افراد انسانی (مرد و زن) وجود دارد، ما هیچ عاطفه‌ای نداریم که مختص به زنان باشد. ممکن جنسیت در نابرابری عاطفی تأثیر خود را داشته باشد؛ اما این نابرابری عاطفی بدان معنی نیست که برخی عواطف در زنان یا مردان موجود نباشد.

در پایان‌نامه دیگر نارضایتی و اعتراض هم عاطفه فردی و هم اجتماعی دانسته شده است و برای نارضایتی و اعتراض اجتماعی این شعر مثال آورده شده است: «با آن‌که شب شهر را دیرگاهی‌ست / با ابرها و نفس دودهایش / تاریک و سرد و مه‌آلود کرده‌ست» (آقاخان، ۱۳۹۱: ۷۴). اول این‌که «نارضایتی و اعتراض» اصلاً عاطفه نیست، دوم از ترکیب و بافت واژه‌های شعر به خوبی روشن است که محتوای عاطفی این شعر غم و اندوه است؛ زیرا واژه‌های شب، ابر، دود، تاریک، سرد و مه‌آلود بار عاطفی غم را بر دوش می‌کشند. بنابراین، به صراحت می‌توان گفت که محتوای عاطفی این شعر اصلاً با عنوان همخوانی ندارد. در پایان‌نامه دیگر «تنهایی» که در اصل عاطفه نیست، یکی از عواطف سهراب سپهری دانسته شده است: «سپهری همیشه خود را تنها می‌بیند و گویی با این عاطفه انس همیشگی برقرار کرده است»؛ مثل این شعر: «من در پس در تنها مانده بودم / همیشه خودم را در پس یک در تنها دیده‌ام» (چولکی، ۱۳۹۶: ۴۱). عاطفه این شعر ناامیدی و غم است که در این تحقیق به آن اشاره نشده است. همین گونه در تحقیق دیگر زیر عنوان «برابری انسان‌ها» که از جمله عواطف انسانی پنداشته شده، این شعر به عنوان مثال ذکر شده است: «برادر دان همه افراد انسان / برادر، خواه دینی خواه نوعی / همه از نسل پاک انبیایم / همه از صلب شخص حضرت نوح» (جهانی، ۱۳۹۳: ۱۸۵). اول باید گفت که برابری انسان‌ها عاطفه نیست و دیگر این‌که عاطفه بازتاب یافته این شعر پذیرش است.

در اکثر این پایان‌نامه‌ها از مطالب شعری چون وصال و فراق، اندیشه‌های خیامی یا فلسفی، نارضایتی و اعتراض، دلتنگی، تنهایی، مرگان‌اندیشی، نوستالژی، عدالت، خواب و رؤیا، خداشناسی، معرفت، درد، ناامنی، مبارزه، پیری، جنگ، یاد کودکی و ... عاطفه پنداشته شده‌اند؛ اما در بعضی از این نوشته‌ها به مطالبی برمی‌خوریم که در دیگر پایان‌نامه‌ها دیده نمی‌شود؛ به طور نمونه در یکی از این پایان‌نامه‌ها نوشته شده است که: «م. سرشک در بعد عاطفه انسانی مسیری موفق‌آمیزی را طی کرده است ... از عواطفی مانند، خلوت معنوی، ملکوت، پرسش هستی، خداوند، حلول در هستی، اغتنام و دعا و ... بهره برده است» (علوی، ۱۳۹۶: ۱۰۸) که هیچ‌یک از این مسائل عاطفه نیستند. به همین ترتیب، تمام این پژوهش‌ها به نوعی دارای چنین کاستی‌ها هستند.

۴.۳.۲ تکیه بر معنی ظاهری واژه‌ها

آسیب دیگری که این پایان‌نامه‌ها را تهدید می‌کند، تکیه بر معنی ظاهری واژه‌ها است، یعنی پژوهشگران بدون در نظر گرفتن معنی واژه در بافت شعر، قضاوت کرده‌اند؛ این کار سبب شده است تا برخی مسائل و مطالبی که عاطفه نیستند، در شمار عواطف ذکر شوند؛ به طور مثال در یکی از این پایان‌نامه‌ها نویسنده با توجه به واژه خواب، چنین می‌نویسد: «سهراب سپهری با استفاده از جاندارانگاری عاطفه خواب را در اشعار خود به کار برده است»؛ مثل: «در دور است / قوه‌ای پریده بی‌گاه از خواب / شوید غبار نیل زبان و پرسید» (چولکی، ۱۳۹۶: ۵۵). در اینجا نویسنده با توجه به واژه خواب، عاطفه شعر را «خواب و رؤیا» دانسته است، در حالی که خواب و رؤیا عاطفه نیست. نویسنده دیگر نیز با توجه به واژه خواب، عاطفه شعر را خواب دانسته است:

بمان و خواب مرا بیشتر معطر کن   هزار و یک شب افسانه را مکرر کن
به پلکی آمدی از آن سوی نیامدها   بمان و خستگی جان و جسم را در کن

(دهقانی، ۱۳۹۰: ۲۴)

از بررسی این شعر به خوبی آشکار می‌گردد که عاطفه بازتاب یافته آن توابع است؛ زیرا شاعر به شخص مورد نظرش تضرع و التماس می‌کند تا کنارش باشد. در پایان‌نامه دیگر در عنوان اشعار مدحی (مدح نوروژ ...) که از نوع عواطف فردی دانسته شده است، این شعر را به عنوان نمونه بیان داشته است:

چو فردا روز نوروز است نوروز جهان آید
رود این سال فرتوت و یکی سال جوان آید
از این خوابم چنین یابم که سالی خوش روان آید
که آن نامهربان یارم به خوابم مهربان آید

(سنگی، ۱۳۹۶: ۱۳۴)

مدح و یا هم مدح نوروز اصلاً عاطفه نیست، عاطفه اصلی این شعر امیدواری است که آمدن نوروز، سال جوان، خوش و روان و ... خیلی به صراحت عاطفه خوش‌بینی به آینده و امیدواری را تداعی می‌کند. همین گونه در پایان‌نامه دیگر، زیر عنوان «بیان سختی‌های عشق» این شعر آورده شده است:

رو بیابان است و شب تاریک و پایم در گل است

عشق و بیماری و غربت مشکل اندر مشکل است

(شهنازی فر، ۱۳۹۵: ۱۳)

نویسنده با توجه به واژه عشق و مشکل، عاطفه این بیت را سختی‌های عشق دانسته است، در حالی که ما به نام سختی‌های عشق عاطفه‌ای نداریم؛ عاطفه غالب این بیت غم است؛ زیرا واژه‌ها و ترکیب‌های بیابان، شب تاریک، پای در گل بودن، بیماری، غربت و مشکل همه بار عاطفی غم را در ذهن تداعی می‌کنند.

در برخی موارد به نظر می‌رسد که نویسندگان فریب معنی مجازی کلمات را نیز خورده‌اند و در شناسایی عواطف دچار اشتباه شده‌اند. به طور نمونه در این شعر نویسنده با توجه به واژه «کوچ کردن» که در اینجا به معنی «مردن» است؛ عاطفه شعر را «تیره‌بینی و مرگان‌اندیشی» دانسته است: «در غربتی به وسعت اندوه و انتظار/ ما، با زمان به سوی فنا کوچ می‌کنیم/ بی هیچ اشتیاق/ بی هیچ یادگار ...» (شیوا نسب، ۱۳۹۰: ۱۸). تیره‌بینی و مرگان‌اندیشی عاطفه نیست، البته عاطفه بازتاب یافته در این شعر ناامیدی و غم است؛ زیرا واژه‌ها و ترکیبات غربت، انتظار، رفتن به سوی فنا، بی‌اشتیاق و بی‌یادگار فضای ناامیدی را تصویر کرده‌اند. در پایان‌نامه دیگر نیز شاعر با توجه به حالت ندایی واژه «خداوندا!»، شعر را زیر عنوان «دعا به درگاه خداوند از حال زار خویش» آورده است که دعا از حال زار عاطفه نیست:

آسیب‌شناسی پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی ... (طارق ذاکر و دیگران) ۲۴۷

دری بگشا خداوند! به چشم دردمند من که کم کردست حیرانی، کلید چشم بند من
(بازیاری، ۱۳۹۳: ۸۵)

در اینجا شاعر گرفتار حال خوبی نیست و از خداوند می‌خواهد که مشکلاتش را حل کند؛ بنابراین، دست دعا به طرف خداوند بلند می‌کند که دعا در حقیقت نتیجه غلبه عاطفه تواضع است و از این جهت عاطفه بازتاب یافته این بیت تواضع است.

۵.۳.۲ انتخاب نادرست عنوان‌ها

انتخاب عنوان از نخستین مسائل بنیادین پژوهش است؛ عنوان نباید کلی و مبهم باشد چون نگاه جزئی‌نگرانه علمی است که می‌تواند در فرایند تولید دانش مؤثر واقع شود؛ زیرا بدون آگاهی و بررسی از اجزای یک موضوع نمی‌توان بر پایه آن‌ها اجزای جدید و دقیقی را به آن‌ها افزود (غلامی‌نژاد، ۱۳۸۶: ۱۸۶)؛ اما عنوان برخی از پایان‌نامه‌های عاطفه‌پژوهی خیلی کلی و مبهم است که هر یک آن‌ها ایجاب تحقیق جداگانه‌ای را می‌کند، بعضی از این عنوان‌ها چندین مطلب را در بر می‌گیرد که مشخص کردن حدود و ثغور آن برای پژوهشگران مشکل‌آفرین شده است. حتی این‌که انتخاب چنین عنوان‌ها سبب شده است که پژوهشگران به نوعی از بحث‌های اصلی فرار کنند و یا هم به کلی گویی بپردازند؛ به گونه مثال:

- نقش عاطفه، زبان و آرایه‌های ادبی در ده اثر شعری شاهین رهنما
- عنصر عاطفه و احساس و صورخیال در اشعار بیدل دهلوی و استاد محمد حسین شهریار
- بررسی عاطفه و همسویی صورخیال با آن در شعر شفیعی کدکنی و حمیدی شیرازی
- بررسی پنج عنصر سازنده شعر در آثار نادر نادرپور
- بررسی تخیل، موسیقی و عاطفه در شعر فریدون توللی

۶.۳.۲ عدم تناسب عنوان با محتوا

عدم تناسب عنوان با محتوا عامل دیگری است که عاطفه‌پژوهی را آسیب‌پذیر کرده است. در برخی از این پایان‌نامه‌ها عنوان با محتوا مطابقت ندارد. در عنوان به طور واضح نگاشته

شده است که بررسی عاطفه و ...؛ اما در متن پایان‌نامه اصلاً از عاطفه خبری نیست و یا هم در چند عنوان کوچک خیلی سطحی به عواطف پرداخته شده است. در این نوشته‌ها بیشتر به مطالبی پرداخته شده است که هیچ ربطی به عنوان پایان‌نامه ندارد. به عبارت دیگر عنوان‌های فرعی گویای عنوان اصلی نیستند؛ به طور نمونه در پایان‌نامه‌ای با عنوان «اندیشه و عاطفه در شعر شهریار»، در قسمت بررسی عواطف نیز به اندیشه‌های شاعر پرداخته است (نک، جهانی، ۱۳۹۳: ۱۷۱-۲۵۳). به همین ترتیب، در پایان‌نامه با عنوان «عصر عاطفه و احساس و صورخیال در اشعار بیدل دهلوی و استاد محمد حسین شهریار» هم عنوان با محتوا مطابقت ندارد؛ زیرا در پایان‌نامه روی زبان، زندگی‌نامه، آثار و ... این دو شاعر پرداخته شده است و به موضوعات مربوط به عاطفه به جز از عشق و آن هم خیلی کلی به دیگر عواطف اشاره‌ای هم نشده است (نک، آگهی، ۱۳۹۴: ۳۰-۶۹).

البته این مشکل در عنوان‌های داخل این پایان‌نامه‌ها نیز مشهود است. بعضی از این عنوان‌ها با محتوا مطابقت ندارند؛ به طور نمونه در یکی از این پایان‌ها در عنوان «عشق» شعری آورده شده است که عاطفه اصلی و محوری آن عشق نیست:

بر درد تو ای عشقِ جگرخواره دوا کو   دستی که در این عقده شود عقده گشا کو
راز دل دیوانه مگر باده کند فاش   آن جام سخن گستر اندیشه‌نما کو

(تقوی اصل، ۱۳۹۰: ۱۰۲)

از بررسی این بیت‌ها برمی‌آید که عاطفه غالب آن کنجکاوی است. همچنان در پژوهش دیگر زیر عنوان «در بیان سختی‌های عشق» اشعاری آورده شده است که با عشق هیچ ربطی ندارند:

ره بیابان است و شب تاریک و پایم در گل

عشق و بیماری و غربت مشکل اندر مشکل است

(شهنازی فر، ۱۳۹۵: ۱۳)

محتوای عاطفی این بیت غم است و بدین ترتیب دیگر اشعار آورده شده در این عنوان نیز عاطفه غم، ناامیدی و تواضع را در ذهن تداعی می‌کنند.

۷.۳.۲ همسانی محتوایی عنوان‌های مختلف

شباهت محتوایی عناوین داخلی تعدادی این پایان‌نامه‌ها آسیب دیگری است که بر این تحقیقات وارد شده است. در برخی از این نوشته‌ها پژوهشگران مطالب مشابهی را زیر عنوان‌های متفاوت ذکر کرده‌اند. در یکی از این پایان‌نامه‌ها مرگاندیشی، اندوه شاعر از گذشت دوران خوشی و گله از روزگار، دل‌تنگی‌های شاعر و گله از دوستان و آشنایان عنوان‌های جداگانه‌اند؛ عواطف بازتاب یافته تمام شعرهای آورده شده در این عنوان‌ها غالباً غم و ناامیدی است؛ به طور نمونه زیر «عنوان مرگاندیشی» این شعر آورده شده است:

وای باز این سایه آمد تا درآویزد به جانم

دست سایید بر تنم بر خاک ریزد استخوانم

تن به ابر سیه پوشیده است و چشمم در سیاهی

می‌درخشد چون فروزان مشعلی در دیدگانم... الخ

(تقوی اصل، ۱۳۹۰: ۱۰۸)

زیر عنوان «اندوه شاعر از گذشت دوران خوشی و گله از روزگار» این شعر آورده شده است:

از گذشت زمان گونه پر چین خاطر از گردش دهر خسته

برف پیری نشسته به گیسویت دل ز آسیب دوران شکسته ... الخ

(همان: ۱۰۹)

همچنان در عنوان «دل‌تنگی‌های شاعر» این شعر ذکر شده است:

شمعم نفسی ماند و سپس جان داد من ماندم و تنهایی و تاریکی ...

لغزید شب از نیمه به نیمی باز من ماندم و خاموشی و تاریکی

(همان: ۱۰۹-۱۱۰)

به همین ترتیب شعر ذیل را زیر عنوان «گله از دوستان و آشنایان» آورده است:

دل‌آزرده از یار و از یاریم رها کن به گرداب بی‌زاریم

که خودکامه یاران خنجر به دست ز آهن دلی کوفتدم به پشت ... الخ

(همان: ۱۱۱)

از بررسی و تحلیل این شعرها برمی‌آید که محتوای عاطفی تمام آن‌ها غم و اندوه است؛ اما نویسنده بدون توجه به ماهیت عاطفی ابیات، به طبقه‌بندی غیر علمی پرداخته است. در پایان‌نامه دیگر نیز زیر عنوان‌های مختلف، مطالب عاطفی همسان آورده شده است؛ به‌طور نمونه زیر عنوان ناامیدی و فقر و بیچارگی و عدم آرامش جامعه، این شعر ذکر شده است: «پای در زنجیر چون کاووس و یارانش / در طلسم جادوان از چارسو اسیرانیم / تهمتن، با رخس، پنداری به ژرف چاه افتاد» (علوی، ۱۳۹۶: ۵۳). همان‌گونه در عنوان «رنج جامعه و دردمند بودن مردم»، این مثال شعری را آورده است: «دود از پیراهنم بیرون می‌آید / دود / آنچنان سوخته / ژرفای وجودم / زاننده / که فرومانده‌ام از گفت و شنود» (همان: ۵۵) و زیر عنوان «خفقان و قتل و کشتار و خون و خونریزی» این شعر آورده شده است: «هر گوشه‌ای از این حصار پیر / صد بیژن آزاده در بند است / خون سیاوش جوان در ساغر افراسیاب پیر / می‌جوشد» (همان: ۵۷). البته با توجه به محتوای عاطفی این اشعار، عواطف بازتاب یافته تمام این شعرها غم و اندوه است، از نگاه محتوای عاطفی همه این اشعار باید زیر عنوان عاطفه غم و اندوه آورده می‌شد.

۸.۳.۲ کلی‌گویی (مشخص نکردن انواع عواطف)

در برخی این کارهای انجام شده، پژوهشگران بدون این که از نوع عاطفه بیان شده شعر نام ببرند، به طور اجمالی اشاره کرده‌اند که این شعر ناشی از عواطف شدید است؛ اما مشخص نشده است که شعر ناشی از چه عواطفی است؛ به‌طور نمونه در پایان‌نامه‌ای با عنوان «بررسی تاثیر عاطفه بر دگرگونی‌های زبانی و ساخت تصاویر در غزلیات شمس»، در پیوند عاطفه و تصویر شعر مولوی می‌گوید: «استفاده از واژه‌های عظیمی چون رستخیز، شاه و ... موسیقی تند غزل، منادا قرار دادن، بیان احساساتی مانند تشنگی، تیغ زدن و خون ریختن و ... فضایی کاملاً عاطفی و هیجانی خلق کرده است:

ساقی روحانیان! روح شدم، خیز خیز   تا که ببینند خلق دبدبه رستخیز
کشته شدم هر دمی پیش تو جرجیس‌وار   سر بنهادن ز من، وز تو زدن تیغ تیز

(نورپیشه قدیمی، ۱۳۹۷: ۴۰)

از بررسی این ابیات روشن می‌گردد که عاطفه غالب آن عشق است و در بیت دوم در کنار عشق عاطفه تسلیم نیز تداعی می‌شود که نویسنده اسمی هم از این عواطف نبرده

آسیب‌شناسی پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی ... (طارق ذاکر و دیگران) ۲۵۱

است. در جای دیگر در بارهٔ اصوات می‌نویسد که بسامد «آه»، «وای»؛ «ای وای» و ... در غزلیات مولوی گواهی است بر عاطفی بودن زبان غزلیات او و هیجان‌های درونی وی: برای نمونه:

ای وای آن ماهی که او پیوسته بر خشکی فتد   ای وای آن مسی که او بر کیمیا عاشق نشد
(همان: ۱۰۵ و ۱۰۹)

عاطفهٔ بازتاب یافتهٔ این بیت تأسف است که در اینجا هیچ اشاره‌ای هم به آن نشده است. قابل یادآوری است که تمام عناصر و اجزای سازندهٔ شعر به نوعی بار عاطفی مشخصی را بر دوش می‌کشند، اگر ما نوع عاطفهٔ بازتاب یافته را مشخص نکیم، به نتیجهٔ مطلوبی نخواهیم رسید که متأسفانه در هیچ قسمت از این پایان‌نامه و برخی پایان‌نامه‌های دیگر این کار انجام نشده است.

۴.۲ پیشنهاد راهکار جدید برای عاطفه‌پژوهی شعر

عاطفه از پدیده‌های درونی و باطنی است که همواره گفتار و کردار افراد را سمت و سو می‌دهد. از این‌رو، در طول تاریخ مورد توجه دانشمندان قرار گرفته است. در این اواخر ادب‌پژوهان هم با توجه به نقش عاطفه در شکل‌گیری آثار هنری به ویژه شعر به عاطفه‌پژوهی در شعر روی آورده‌اند. این تحقیقات به دلیل این‌که پژوهشگران شناخت درستی از عاطفه و انواع آن نداشته‌اند، به بیراهه کشانده شده است. البته برای حل این مشکل لازم می‌دانم که پژوهشگران در گام نخست شناختی از عاطفه و انواع آن داشته باشند که این کار به جز استفاده از دانش و نظریه‌های روان‌شناسی ممکن نیست. زیرا روان‌شناسان کوشیده‌اند تا اصولی را تنظیم کنند که ما را به ادراک و چگونگی عواطف راهنمایی کند. این اصول کلی نظریه‌های هیجان هستند که هر یک از دیدگاه به گونه‌ای عاطفه را مورد بررسی قرار می‌دهد (پارسا، ۱۳۷۶: ۲۹۹). از میان نظریه‌های روان‌شناسی، نظریه‌ای که در زمینهٔ تحلیل عاطفی شعر کارایی خوبی دارد، نظریهٔ «هیجان‌های بنیادین» روبرت پلاچیک است که در کتاب «هیجان‌ها: حقایق، نظریه‌ها و یک مدل جدید»، مطرح شده است. این نظریه با داشتن تنوعات عاطفی بیشتر می‌تواند تا حد زیادی عواطف بازتاب یافتهٔ شعر را زیر پوشش قرار دهد.

پلاچیک عاطفه شادی، خشم، انتظار (پیش‌بینی)، انزجار، غم، ترس، تعجب و پذیرش را عواطف اولیه می‌داند و باور دارد که بقیه عواطف از ترکیب این هشت عاطفه به وجود می‌آیند. وی بر دو قطبی بودن عواطف نیز باور دارد؛ در نظر وی شادی در برابر غم، پذیرش در مقابل تنفر، خشم در برابر ترس و تعجب در مقابل انتظار مطرح می‌شود (۱۳۷۵: ۱۲۹):

شکل ۱. عواطف اولیه

پلاچیک باور دارد که از ترکیب این هشت عاطفه اولیه، انواع مختلف عواطف ترکیبی به وجود می‌آید. به زعم وی اگر دو عاطفه اولیه مجاور با هم ترکیب شوند، نتیجه به دست آمده را می‌توان یک ترکیب دوتایی اولیه نامید (همان: ۱۳۶) که از این ترکیب هشت عاطفه زیر حاصل می‌گردد:

شکل ۲. عواطف ترکیبی دوتایی نوع اول

آسیب‌شناسی پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی ... (طارق ذاکر و دیگران) ۲۵۳

به همین ترتیب هشت عاطفه اولیه قابلیت ترکیب نوع دوم، یعنی یک در میان را هم دارند. اگر عواطف به صورت یک در میان ترکیب شوند، نتیجه به دست آمده را یک ترکیب دوتایی نوع دوم نامند (همان: ۱۳۹) که پلاچیک حاصل این ترکیب را هشت عاطفه زیر می‌داند:

شکل ۳. عواطف ترکیبی دوتایی نوع دوم

پلاچیک، ترکیب دو در میان را که بر روی دایره عاطفی قرار گرفته‌اند، ترکیبات دوتایی نوع سوم می‌خواند (همان: ۱۳۹):

شکل ۴. عواطف ترکیبی دوتایی نوع سوم

به همین ترتیب درجات شدت عواطف از موضوعات دیگر این نظریه است؛ پلاچیک نسبت به هر روان‌شناس دیگر به درجه شدت عواطف بیشتر توجه داشته است. وی برای هر عاطفه‌ای چندین درجه شدت در نظر گرفته است؛ به طور مثال لذت، شادی و وجد را درجه‌های مختلف شادی و تعجب، شگفتی و حیرت را درجه‌های مختلف تعجب دانسته است (ر.ک، پلاچیک، ۱۳۷۵: ۱۴۳). البته کشیدن مرز قطعی میان درجه‌های شدت عواطف خیلی دشوار و گاهی هم ناممکن است؛ زیرا عواطف همیشه از پایین‌ترین درجه تا بلندترین درجه آن در نوسان است. ترنر هم در کتاب «مسئله عواطف در جوامع» باور دارد که شرم در امتداد پیوستاری از خجالت و شرم ملایم تا حقارت شدید در نوسان است (ترنر، ۱۳۹۸: ۱۱).

استفاده از دانش و یافته‌های روان‌شناسی در شناخت عواطف و انواع آن مهم است؛ اما این‌که با استفاده از این نظریه‌ها چگونه شعر را تحلیل عاطفی کنیم بحث دیگر است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که نوسان عواطف، همپوشانی و بروز همزمان چندین عاطفه، قابلیت ترکیب‌پذیری و گاهی هم مشخص نبودن مرزهای برخی عواطف از مشکلاتی است که همواره پژوهشگران را با چالش رو به رو ساخته است. بنابراین، لازم است که پژوهشگران در جریان کار باید به انواع موسیقی شعر، معنی ظاهری کلمات و شگردهای هنری، ادبی و زیبایی‌شناختی و به انواع صورخیال و ترکیبات نیز توجه داشته باشند. در بررسی عاطفی شعر اولین چیزی که ما را کمک می‌کند، واژگان به کار رفته در شعر است؛ زیرا هر واژه‌ای در جهان خارج مدلولی مشخص دارد که بر آن دلالت می‌کند. تعداد زیاد واژه‌های موجود در زبان‌ها بار عاطفی مشخصی دارند. شاعران گاهی با استفاده از معنی صریح واژه‌ها عواطف‌شان را بیان می‌دارند؛ اما زمانی که عواطف شدید باشد، زبان ارجاعی به تدریج کارکرد هنری و مجازی پیدا می‌کند. در بررسی عواطف علاوه بر معنی صریح واژگان، به شگردهای هنری و انواع صورخیال نیز توجه شود.

۳. نتیجه‌گیری

عاطفه از ویژگی‌های مهم افراد انسانی است که در رویارویی با رویدادهای بیرونی و درونی عارض می‌گردد و به گونه‌های مختلفی در گفتار، حرکات و صورت ظاهری آنان ظاهر می‌شود. از اینکه عاطفه از پدیده‌های نهایت درونی و باطنی است، شناخت آن کار دشواری است و پیوسته پژوهشگران را با مشکلات زیادی رو به رو ساخته است. عاطفه از موضوعات

مهم دانش روان‌شناسی است؛ روان‌شناسان در این زمینه تحقیقات گسترده‌ای انجام داده‌اند و این تحقیقات بیشتر بر گفتار، کردار، حرکات و چهره‌ظاهری افراد مبتنی است.

از سوی دیگر، ادبیات به‌ویژه شعر محصول احساسات و عواطف پرشور و قدرتمند شاعران است که در قالب شعر بازتاب یافته است. دانشمندان در سرایش شعر بر ارزشمندی عواطف تأکید کرده‌اند و عاطفه را عنصر بنیادین شعر دانسته‌اند تا جایی که شفیع‌ی کدکنی شعر بی‌عاطفه را شعر مرده و بی‌روح دانسته است. بنابراین، بررسی عاطفی شعر یک امر مهم پنداشته می‌شود. در ادبیات فارسی در زمینه تحلیل عاطفی شعر برخی شاعران، پایان‌نامه‌ها و مقاله‌هایی نگاشته شده است و این تحقیقات هم با توجه به باطنی بودن و مشخص نبودن مرزهای عواطف و توجه به نظریات و تقسیم‌بندی‌های غیر علمی، گرفتار آسیب‌های جدی شده است. اول این‌که هیچ‌یک از این تحقیقات نظریه محور و روشمند نیست؛ زیرا این تحقیقات بر اساس کارهای قبلی و یا هم پیش‌فرض‌های نادرست پژوهشگران که شناخت درستی از عاطفه نداشته‌اند، انجام شده است. در اکثر این تحقیقات عواطف به فردی، اجتماعی و انسانی تقسیم شده است، این طبقه‌بندی سبب شده است که پژوهشگران تمام مطالب انسانی و اجتماعی را در شمار عواطف ذکر کنند و عواطف مهم را به فراموشی بسپارند. در نتیجه می‌توان گفت که نظریه محور نبوده، فقدان روش‌شناسی علمی، درک نادرست از عاطفه و انواع آن، قضاوت بر معنی ظاهری کلمات، انتخاب نادرست عنوان‌ها، عدم تناسب عنوان و محتوا، همسانی مطالب عنوان‌های مختلف و کلی‌گویی از آسیب‌های بزرگی است که این پژوهش‌ها را تهدید می‌کند.

ناگفته نباید گذاشت که در بررسی عاطفی شعر استفاده از مدل‌ها و نظریات ارائه شده توسط روان‌شناسان تا جایی مشکل پژوهشگران را حل می‌کند. قابل یادآوری است که در مورد چگونگی تحلیل و استخراج عواطف از متون در این مدل‌ها و نظریه‌ها کدام راهکاری ارائه نشده است؛ زیرا که در بررسی عواطف بیشترین توجه روان‌شناسان بر حرکات ظاهری افراد بوده؛ اما در بررسی عاطفی شعر ما با متونی رو به رو هستیم که قرن‌ها قبل سروده شده‌اند و مثل روان‌شناسان بر چهره‌ظاهری و حرکات شاعران احاطه نداریم و نمی‌توانیم در این مورد قضاوت کنیم. تنها چیزی که در دسترس ما قرار دارد، اشعار آنان است و بس. دانشمندان ادبیات هم تا حال در مورد بررسی عاطفی شعر راهکار علمی و پذیرفته شده‌ای که بتواند در زمینه تحلیلی عاطفی متون پژوهشگران را یاری برساند، ارائه نکرده‌اند؛ از این‌رو، پژوهش‌های انجام شده عاطفی شعر کاستی‌های زیادی دارد.

کتاب‌نامه

- آقاخانی، الهه، (۱۳۹۱)، «بررسی عاطفه در اشعار مهدی اخوان ثالث»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه ایلام.
- آگهی، کبری، (۱۳۹۴)، «عنصر عاطفه و احساس و صورخیال در اشعار بیدل دهلوی و استاد محمد حسین شهریار»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خلخال.
- ابن سینا، (۱۳۹۳)، رساله‌های شعری فیلسوفان مسلمان (فارابی، ابن سینا، بغدادی، ابن رشد و خواجه نصیر)، ترجمه، مقدمه، تعلیقات و تنظیم فهرست‌ها: سید مهدی زرقانی و محمد حسن حسن‌زاده نیری، تهران: انتشارات سخن.
- افلاطون: (۱۳۷۴)، جمهوری، ترجمه فواد روحانی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- بازیاری، هاجره، (۱۳۹۳)، «بررسی موسیقی و عاطفه در شعر شاپور تهرانی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- پارسا، محمد، (۱۳۷۶)، روان‌شناسی انگیزش و هیجان، تهران: سخن.
- پلاچیک، روبرت، (۱۳۷۵)، هیجان‌ها: حقایق، نظریه‌ها و یک مدل جدید، ترجمه محمود رمضان‌زاده، چاپ چهارم، مشهد: انتشارات استان قدس رضوی.
- پورنامداریان، تقی، (۱۳۸۱)، سفر در مه: تأملی در شعر احمد شاملو، تهران: موسسه انتشارات نگاه.
- پورنامداریان، تقی، (۱۳۸۶)، «انواع ادبی در شعر فارسی»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه قم، سال اول، شماره ۳، صص ۷-۲۲.
- ترنر، جان‌اتان اچ، (۱۳۹۸)، مسئله عواطف در جوامع، ترجمه محمد رضا حسینی با مقدمه نعمت‌الله فاضلی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- تقوی اصل، صدیقه، (۱۳۹۰)، «بررسی تخیل، موسیقی و عاطفه در شعر فریدون توللی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- جهانی، عذرا، (۱۳۹۳)، «اندیشه و عاطفه در شعر شهریار»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان.
- چولکی، بتول، (۱۳۹۶)، «بررسی عنصر عاطفه در شعر سهراب سپهری»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور.
- دزواره، مونا، (۱۳۹۷)، «رابطه عاطفه، زبان و تخیل در شعر سهراب»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور.
- د سوسا، رونالد، (۱۳۹۶)، عاطفه، ترجمه مهدی غفوریان، تهران: ققنوس.
- دهقانی، آمنه، (۱۳۹۰)، «بررسی پنج عنصر اصلی در شعر محمد علی بهمنی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان.

آسیب‌شناسی پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی ... (طارق ذاکر و دیگران) ۲۵۷

- دیلتای، ویلهلم (۱۳۸۴). شعر و تجربه، ترجمه منوچهر صانعی دره‌بیدی، تهران: ققنوس.
- رضی، احمد، (۱۳۸۶)، «روش در تحقیقات ادبی ایران»، پژوهش‌های ادب عرفانی (گوهرگویا)، شماره (۱)، صص ۱۲۹-۱۴۲.
- روزبه، محمد رضا، (۱۳۷۹)، سیر تحول غزل فارسی، تهران: انتشارات روزبه.
- زرقانی، سید مهدی، (۱۳۸۷)، چشم‌انداز شعر معاصر ایران، چاپ سوم، تهران: نشر ثالث.
- ریو، مارشال (۱۳۸۷). انگیزش و هیجان، ترجمه یحیی سید محمدی، تهران: ویرایش.
- زرین کوب، عبدالحسین، (۱۳۸۷)، ارسطو و فن شعر، تهران: امیر کبیر.
- زرین کوب، عبدالحسین، (۱۳۸۸). شعر بی‌دروغ شعر بی‌نقاب، چاپ دهم، تهران: علمی.
- سنگی، محبوبه، (۱۳۹۶)، «بررسی موسیقی و عاطفه در شعر میرزاده عشقی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- شفیعی کدکنی، محمد رضا، (۱۳۸۳)، ادوار شعر فارسی از مشروطیت تا سقوط سلطنت، چاپ دوم، تهران: سخن.
- شمیسا، سیروس، (۱۳۸۳)، نقد ادبی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات فردوس.
- شهنازی فر، حسین، (۱۳۹۵)، «بررسی پنج عنصر اصلی در دیوان شاه قاشم انوار»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- شیوا نسب، محسن، (۱۳۹۰)، «بررسی پنج عنصر سازنده شعر در آثار نادر نادرپور»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- طوسی، خواجه نصیرالدین، (۱۳۵۵)، اساس الاقتباس، تصحیح مدرس رضوی، چاپ سوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- عرب عامری، فاطمه، (۱۳۸۹)، «بررسی عناصر شاعرانه در اشعار علی موسوی گرم‌ارودی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سمنان.
- علوی، بشیر، (۱۳۹۶)، «بررسی عاطفه و همسویی صورخیال با آن در شعر شفیع کدکنی و حمیدی شیرازی»، پایان‌نامه دکتری، دانشگاه سلمان فارسی کازرون.
- غلامی نژاد، محمد علی (احسان قبول)، (۱۳۸۶)، «آسیب‌شناسی پایان‌نامه زبان و ادبیات فارسی»، پژوهش‌های ادب عرفانی (گوهرگویا)، شماره (۱)، صص ۱۸۱-۱۹۲.
- فوت، وین پروود (۱۳۹۳). تجربه دینی، ترجمه عباس یزدانی، قم: طه.
- قاسمی نژاد رائینی، خدیجه، (۱۳۸۹)، «چگونگی بیان عواطف و احساسات زنانه در دیوان پروین اعتصامی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه فردوسی مشهد.
- گیلانی، فاطمه، (۱۳۹۵)، «بررسی عناصر شاعرانه در اشعار سیمین بهبهانی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سمنان.

۲۵۸ پژوهش‌های بین‌رشته‌ای ادبی، سال ۷، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

مرادی، ایوب و دیگران. (۱۳۹۶). «بررسی عاطفه حماسی در شعر محمد رضا شفیعی کدکنی»، نشریه ادبیات پایداری، سال نهم، شماره شانزدهم، صص ۳۱۵-۳۳۷.
میرزایی، حسین (۱۳۹۸). عواطف در جامعه و فرهنگ ایرانی، گردآورنده محمد سعید ذکایی، تهران: آگاه.

نجاتی، محمد عثمان (۱۳۹۷). علم‌النفوس: روان‌شناسی از دیدگاه دانشمندان مسلمان، چاپ هشتم، ترجمه سعید بهشتی، تهران: ارشد.

نظامی عروضی سمرقندی، (۱۳۸۶)، چهار مقاله، به اهتمام دکتر معین، چاپ سیزدهم، تهران: انتشارات صدای معاصر.

نورپیشه قدیمی، محسن، (۱۳۹۷)، «بررسی تاثیر عاطفه بر دگرگونی‌های زبانی و ساخت تصاویر در غزلیات شمس»؛ پایان‌نامه دکتری، دانشگاه سلمان فارسی کارزون.

ویلیکینسون، رابرت، (۱۳۹۷)، هنر، احساس و بیان، ترجمه امیر مازیار، چاپ سوم، تهران: موسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن».

هاشمیان، سیدسپهر. (۱۳۹۵). «بررسی اثر اصول قواعد ابراز هیجان در تجربه عاطفه مثبت / منفی»، مجله اصول بهداشت روانی، سال ۱۹ (۶)، صص ۳۳۸-۳۴۲.